

УДК 7.034...7:821.161.2

БАРОКОВИЙ ДІАЛОГ КУЛЬТУР (ВІД XVI СТОЛІТТЯ ДО СЬОГОДЕННЯ)

Дарія ЛУКЪЯНЕНКО

*Миколаївський державний аграрний університет,
кафедра українознавства,
вул. Паризької комуні, 9, Миколаїв, Україна, 54055,
e-mail: svet-daria@mail.ru*

Пропоновану розвідку присвячено встановленню інтертекстуальних зв'язків української і польської барокової літератури. На основі творів Себастьяна Кленовича, Григорія Сковороди і Валерія Шевчука доведено існування барокового діалогу культур, оформленого у ремінісценції, тематичні паралелі й художній переклад як особливий спосіб рецепції.

Ключові слова: бароко, ремінісценції, інтерпретація, художній переклад, рецепція, книжність.

Українське бароко як культурницька доба і літературний напрям на сьогодні досліджено у різних напрямках. Проте всебічний розгляд барокової проблематики залишається невичерпним. Таким, зокрема, є питання інтертекстуальних зв'язків барокових творів у контексті слов'янських культур. Тому маємо на меті означити аспекти барокового діалогу української і польської культур, що тривають від XVI століття до сьогодні.

Обсяг пропонованої розвідки зумовив вибір постатей тих митців, чия творчість, на нашу думку, найбільш містко відбиває основні складові барокової поетики, а тому дозволяє провести низку зіставлень. Зосереджуємо увагу на творах трьох яскравих прихильників культури бароко в літературі, а саме: Себастьяна Кленовича (XVI ст.), Григорія Сковороди (XVIII ст.), Валерія Шевчука (XX–XXI ст.).

Вивчення саме їх творчості дає підстави констатувати тяглість українсько-польського літературного діалогу, закоріненого у творчість Себастьяна Фабіана Ацернуса-Кленовича, якого вважаємо представником польської культури. Обґрунтування цій думці знаходимо в біографічних відомостях С. Кленовича (народився під Калішем, що у Великопольщі [6, с. 87], або у Сульмежицях на Познанщині [7, с. 315]) та у його поемі “Торба Іуд, або лихе набуття маєтностей” (виданій 1600 року в Кракові), написаній польською мовою [3], що є визначальною для нашої розвідки. До того ж авторський підпис теж підтверджує приналежність С. Кленовича насамперед до польської літератури: “Себастьян *Ацернус*, райця любельський, вїт писарський” [1, с. 9]. “Ацернус” у перекладі з польської означає

“Кленович”. Разом з цим не можна оминати увагою вплив творчості С. Кленовича на українську літературу наступного століття.

Насамперед ідеться про його поему “Роксоланія” (1584 р.), яка вважається першим латиномовним друкованим виданням про Україну. До того ж вищезгадана поема “Торба Іуд” має своє логічне продовження у XVIII столітті в україномовній літературно-філософській інтерпретації Г. Сковороди.

Створюючи поему, С. Кленович поставив дидактичну мету, про що йдеться вже у прозовій дедикації і далі – в окремих частинах основного віршованого тексту:

*“Шляхетному і славетному
панові Станіславу Лиханському, любельському райці,
приятелеві і ласкавому колезі, тощо*

Ця книжечка, яку назвав “Торбою Іуд”, і яку так уривково писав, має щось інше перед собою, вбираючи в себе багато непристойних способів набуття мізерної маєтності, і не так задля природної потреби, як задля виставності й помпи у цьому світі. Тож усе до того кінця провадив, аби люди, оприкривши собі справи та хитрощі іудські, вдалися до поштивих доріг та звичаїв шукання поживи явно, щиро, безхитрісно і без шкоди людям, так як посполиті мовлять: щоб вовк був ситий і вівця ціла” [1, с. 5]. Аналогічну вказівку-присвяту прочитуємо у збірці Г. Сковороди “Басни Харьковскія”:

“Любезный пріатель!

В седмом десяткѣ нынѣшняго вѣка, отстав от учителской должности и уединяясь в лежащих около Харькова лѣсах, полях, садах, селлах, деревнях и пчелниках, обучал я себе добродѣтели и поучался в бібліи; притом, благопристойными игрушками забавляясь, написал полтора десятка басень, не имѣя с тобою знаемости. А сего года в селѣ Бабаях умножил оныя до половины. Между тѣм, как писал прибавочные, казалось, будто ты всегда присутствуешь, одобряя мои мысли и вмѣстѣ о них со мною причащаясь. Дарую ж тебѣ 3 десятка 5 басень, тебѣ и подобным тебѣ.

Отческое наказаніе заключает в горести своей сладость, а мудрая игрушка утаеваает в себѣ силу.

Глупую важность встрѣчают по виду, выпроважают по смѣху, а разумную шутку важный печатлѣет конец. Нѣтъ смѣшное, как умный вид с пустым потрохом, и нѣтъ веселѣе, как смѣшное лицо с утаенною дѣлностью. Вспомните пословицу: красна хата не углами, но пирогами” [4, с. 107].

Все ж наведені аналогії вступної частини не можна вважати безсумнівним підтвердженням знайомства Г. Сковороди із поемою С. Кленовича.

На думку Валерія Шевчука, окрім елементи поеми С. Кленовича Г. Сковорода використав у таких творах: трактатах “Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis, сирѣчь Икона Алквіадская (Израилскій змій)”, “Пря бѣсу со Варсавою”, “Брань архистратига Михаила со Сатаною о сем: легко быть благим”; притчах “Убогий Жайворонок”, про братів-мандрівників (із трактату “Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни [Разговор дружескій о душевном мирѣ]”); діалозі “Діалог. Имя ему – Потоп зміин”. При цьому дослідник наголошує на передумові

запозичень, використаних Г.Сковородою. Ідеться про барокову культивування книжності, адже “книжником був і Сковорода”: “Відтак ремінісценції, всіякі трансформації текстів різних авторів, зокрема ж травестії, переспіви, опрацювання, мали свідчити не про наслідування, а ерудицію автора й додавали авторитету його освіченості” [9, с. 478]. Найбільш виразним підтвердження цієї думки видається Пісня 10-та “Саду божественних пісень” (“Всякому городу нрав и права”). Г. Сковорода, опрацювавши “Торбу Іуд”, зумів у 30 рядків узагальнити те, що С. Кленович розгорнув на декілька сторінок “Другої частини тієї Іудової торби. *Про шкуру та натуру лисячу, а передусім про тих, котрі під плащиком набожності ошукують*”. Порівняємо:

Г. Сковорода

Петр для чинов углы панскіи трет,
Федька-купец при аршинѣ все лжет.
Тот строит дом свой на новый манѣр,
Тот все в процентах, пожалуй,
повѣрь!(...)
(...) Тот непрестанно стягает грунта,
Сей иностранны заводит скота.
Тѣ формируют на ловлю собак,
Сих шумит дом от гостей, как кабак (...)
(...) А мнѣ одно только не идет с ума.
Строит на свой тон юриста права,
С диспут студенту трещит голова.
Тѣх беспокоит Венерин амур,
Всякому голову мучит свой дур, –
А мнѣ одна только в свѣтѣ дума,
Как бы умерти мнѣ не без ума [4, с. 67].

С. Кленович

Розкажемо про тих ми, котрі нас
заводять
Приятельством облудним і так нас
підводять.
Бо спершу ці улесні наразі бувають,
Людей псують немало, і їх одуряють,
Я приятелі чинять, що найближчі наче,
Слугою, що найнижчий, часом таких
бачать,
Молокососів люд той, з глупоти гойні,
Чи дідичів небачних, тих голів
невстойних,
Добро яким далось без трудів, печалі
По родичах і кривних, а Бог дав немало,
Не відають, що є то брати мозолями
І доробитись в праці власними руками, –
Таких панів шукають пахолки ті штучні,
Що з вітру їм приходять все, вважають,
кучно [1, с. 49].
Розпутниця і звідця, блазень шахуватий,
Сміхостроїтель – плужать між панів
завзято.
Статечного не терплять, ганяють
соромливих,
Веселощі тут правлять, галярда скаклива
[1, с. 51].

Про усілякі “гендлі” купців, що перегукуються з другим рядком вищенаведеної цитати із твору Г.Сковороди, Себастьян Кленович подає розгорнутий опис у “Третій частині тієї Юдиної торби про шкуру і натуру рисячу...” [1, с. 57].

Інший аргумент на захист використання запозичень знаходимо у сучасних Григорію Сковороді поетиках, зокрема Митрофана Довгалевського “Поетика. (Сад поетичний)”, Феофана Прокоповича і Гедеона Сломинського “De arte poetica

praescepta cum pernecessariis observationibus ex probatissimis autoribus summatim collecta...” (1744–1745), слухачем якої міг бути Г. Сковорода. Мова йде не просто про схвалення запозичень, а про рекомендацію до використання їх у власному творчому доробку. На підставі цього ще раз можемо констатувати оригінальність творчості Г. Сковорода, який, запозичуючи елементи творчості С. Кленовича та інші відомі мотиви (у тому числі й біблійні), “(...) з’єднав у власну мислительну систему, тобто надав своїм поезіям сили універсального погляду на світ та людину, зачіпаючи проблеми людського буття і світобудови” [9, с. 586–587].

Такою авторською переробкою є притча про братів-мандрівників – сліпого і кульгавого. Себастьян Кленович вказує на давньогрецьке джерело оповідки (*Як то колись в Атенському віднайшлося повіті* [1, с. 46]), Григорій Сковорода питання походження оминає увагою. Разом з цим першоджерело вказаної притчі знаходимо у Старому Заповіті, у Другій книзі царів Самуїловій: “Сліпий та кульгавий не увійдуть у Дім Господень”. Ідеться про душевних калік, а не фізичних. Отже, зважаючи на дидактичну мету “Торби Іуд” і трактату Г. Сковорода “Разговор пяти путников о истинном счастье в жизни”, обидва барокові автори також мають на увазі необхідність взаємодопомоги. Щоправда, спільною залишається тільки фабула. Г. Сковорода подає розгорнуту прозову притчу, наприкінці якої двоє покалічених братів повертаються у батьківський дім; С. Кленович не акцентує, куди прямували брати. Проте обидва автори доходять спільного висновку. Порівняємо:

Г. Сковорода

С. Кленович

“Брат от брата помогаемый есть яко град тверд и высок, укрѣпляется же, яко основанное царство”. Теперь взглянте на дивное дѣло божее: из двух человек составлен один, одно путничье лицо здѣлано из двоих сродностей без всякого смѣшенія, но и без раздѣленія взаимно служащих [4, с. 327].

Тим прикладом навчїться, люди, що уломні:
Любіте згоду, будьте ви терплячі й скромні,
Рятуйтеся ви разом, згода малі речі
Примножить, а незгода речі псує й гречні [1, с. 46].

Як зазначалося вище, концепція Г. Сковорода має універсальний зміст. Можемо говорити й про універсальний характер “Торби Іуд” С. Кленовича. Цю тезу обґрунтовує В. Шевчук, спираючись на етимологію терміна “Річ Посполита”, який “походить від латинського *res publica* – держава, чи володіння, чи влада народу, що модифікувалося в поняття “республіка” [7, с. 114]. До того ж слово “посполитий” вживається у таких значеннях: 1) прикметник – простонародний; (вужче) селянський; (загально) загальнонародний; 2) іменник – простолюдин; (вужче) селянин [2, с. 830]. Дійсно, поет подає опис насамперед народних проблем: “(...) Люд посполитий, як те бачив, лякались”; “Як Річ тут Посполита, суспільство, накаже (...)” [1, с. 21, 37]. Разом з цим у тексті “Торби Іуд” знаходимо численні вказівки саме на польські (традиційне для українського сприйняття Речі Посполитої) витоки сучасної С. Кленовичу дійсності: *поляки наші здавна їх звать “святотрадія”; народ польський; поляк од природи; польській мандрівці; у простоті є правда, поляк здавна знає* [1, с. 37, 47, 56]. Найбільш вдалим видається

безпосередня згадка про мешканців саме польських міст у IV частині першої штуки тієї “Торби Іуди” з вовчої шкіри “Про прагнення або достоїнства”:

*А що чинити має, вже далі не знає,
До стайні іти з суду бідака той має,
Шукать коней по стайнях, кидає при тому
Гданчан, а чи вроцлавців в тривозі при цьому* [1, с. 21].

Стосовно концепції Г. Сковороди, втіленої у низці різножанрових творів (діалоги, притчі, байки, пісні, трактати), зазначимо, що універсальності вона набуває, зважаючи, по-перше, на свою життєвість і дієвість (філософ учив, як жити; і жив так, як учив); по-друге, той факт, що до феномена Г. Сковороди звертаються саме у переломні, кризові етапи розвитку суспільства, у тому числі й у XXI столітті.

Зауважимо, що діалог “Кленович – Сковорода” у сучасних літературознавчих дослідженнях актуалізував Валерій Шевчук. Водночас видається очевидним інший діалог – “Кленович – Шевчук”. Маємо на увазі переклад поеми “Торба Іуд” українською мовою, надрукований 2007 року в журналі “Сучасність”. Ця публікація дала змогу ознайомитися із вказаним твором широкому колу читачів та створила підґрунтя для нових літературознавчих пошуків, зокрема щодо творчості С. Кленовича, яка на сьогодні досліджена недостатньо.

Художній переклад слід розглядати як повноцінний спосіб рецепції, адже перекладацька майстерність потребує, по-перше, досконаліх знань щонайменше двох мов; по-друге, широкої історичної ерудиції, що у цілому дозволяє адекватно відтворити епоху, суспільний контекст твору-оригіналу так, щоб у перекладених рядках прочитувався оригінальний стиль автора. Тобто переклад не повинен перетворитися на суміжний спосіб художньої рецепції – інтерпретацію.

Уміле володіння словом – головна ознака перекладацької майстерності. Валерій Шевчук цю думку стверджує, вміщуючи численні авторські примітки наприкінці кожної сторінки перекладу поеми “Торба Іуд”. Найвірогідніше, що Шевчук-перекладач залишив у запропонованому україномовному тексті окремі слова та вислови, максимально наближені до польського оригіналу, або латинські місткі слова-терміни й прислів'я. Такий перекладацький прийом, на нашу думку, дає змогу об'єктивніше відобразити авторську думку та суспільний контекст. Наприклад: *розтруханство – продаж коней; турибуляри – кадильниця; causa – справа (лат.); sacrilegium – святотатство; “Valenti, – кажуть, – non fit inturia” – сама від себе неправда не виникає* тощо [1, с. 16, 18, 22, 56]. До того ж перекладач залишає й авторські примітки на полі, які також мають смислове навантаження: *ката за старим звичаєм звуть малодобрим; покання – покута по-чеському, властиво, покаяння* [1, с. 39, 47].

Спільним для трьох авторів видається використання барокового прийому прообразності, тобто такого знаково-символічного способу художнього мислення, коли “за сказаним ховається зміст, що його читач має зрозуміти, ... а самі герої є не образами, а лише прообразами, що мають перехід не в інші образи, сучасні, а в явища” [10, с. 601]. Допомогає в цьому “образ” силена – смішної скульптурки сатирів, супутників Діоніса, які “склалися з двох частинок у формі футляра,

всередині були порожні й ставали сховищем для коштовних речей чи зображень богів” [10, с. 595]. Слід зазначити, що уперше згадку про силена знаходимо у трактаті Платона “Бенкет”, з яким могли бути ознайомлені і С. Кленович, і Г. Сковорода як люди з високим рівнем освіти (самоосвіти). Відповідно, спираючись на першоджерело, обидва автори силена називають Алквіядським (Алквія(а)д – афінський державний діяч, сучасник Сократа): С. Кленович у дедикації до “Торби Іуд”, Г. Сковорода у дедикації до “Басен Харьковських”, і ширше – у трактаті “Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis, сирѣчь Икона Алквіадская (Израилскій змій)”.

Тим самим автори підкреслюють, що у простому за формою творі приховано глибокий, часом із підтекстом, зміст.

Використання принципу прообразності знаходимо й у В. Шевчука, зокрема у драматичній композиції за творами Григорія Сковороди “Сад” [11]. Автор уводить до свого твору спільний для усіх трьох представників бароко прообраз тетервака. Якщо С. Кленович тільки принагідно згадує про тетервака (“*Власне, тоді ж каже хитрий слуга, зваблюючи людей, начебто тетерваків*” [1, с. 8]), то у Г. Сковороди Тетервак Салакон із притчі “Убогий Жайворонок” стає дійовою особою. Валерій Шевчук поглиблює можливості принципу прообразності, створюючи “маску Тетервака”, яку надягають на себе інші персонажі – Вельможа й Чернець.

У цілому ж спільним для усіх авторів є сила (за термінологією Сковороди) прообразу тетервака, що відображає сучасну кожному із них “рятівну мудрість”, яку наводимо за цитатою із Г. Сковороди: “Не тот прав, кто в существѣ прав, но тот, кто вѣдь не прав по истѣ, но казаться правым умѣет и один токмо вид правоты имѣет, хитро лицемѣрствуя и шествуя стезею спасительных оных притчи: концы в воду” [5, с. 123].

Отже, бароковий діалог культур репрезентуємо у таких моделях: “Кленович – Сковорода”: тематичні паралелі й ремінісценції; “Кленович – Шевчук”: художній переклад як спосіб рецепції; “Кленович – Сковорода – Шевчук”: Тетервак – спільний образ.

Інший бароковий діалог, означений як міжпоколінний (“Сковорода – Шевчук”) передбачає розгляд на двох рівнях – науковому й художньому, а тому є предметом окремої літературознавчої розвідки.

Отже, проведений аналіз тематичних паралелей і ремінісценцій дозволяє стверджувати, що Г. Сковорода не став “провідником” творчості С. Кленовича в українську літературу. Разом з тим констатуємо, що творчу діяльність Валерія Шевчука ХХ–ХХІ століть по праву можна назвати єднальною ланкою двох поколінь (XVI і XVIII століть) однієї культурницької доби – бароко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кленович С. Торба Іуд, або лихе набуття маестностей / Себастьян Кленович // Сучасність. – 2007. – № 3. – С. 5 – 71.

2. Новий тлумачний словник української мови : [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – Т. 2. К–П. – К. : Аконіт, 2001. – 928 с.
3. Польская література [Електронний ресурс] : літературная енциклопедия. – Режим доступу до енциклопедії : <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/le9/le9-0711.htm>.
4. *Сковорода Г.* Повне зібрання творів : у 2 т. / Григорій Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 532 с.
5. *Сковорода Г.* Повне зібрання творів : у 2 т. / Григорій Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 2. – 576 с.
6. *Трофимук М.* “Паспорт для русина” з фондів Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка (перше латиномовне друковане видання про Україну, 1584 р.) / Мирослав Трофимук // Вісник Львівського університету. Серія книгозн. бібліот. інф. технол. – 2010. – Вип. 5. – С. 315–322.
7. *Шевчук В.* Себастьян Кленович і його поетична картина універсального бачення людини та близького йому світу // В. Шевчук // Сучасність. – 2007. – № 4–5. – С. 87–112.
8. *Шевчук В.* Себастьян Кленович і його поетична картина універсального бачення людини та близького йому світу // В. Шевчук // Сучасність. – 2007. – № 6. – С. 107–130.
9. *Шевчук В. О.* Григорій Сковорода та Себастьян Кленович / В. О. Шевчук // Пізнаний і непізнаний Сфінкс : Григорій Сковорода сучасними очима : [розмісли]. – К. : ПУЛЬСАРИ, 2008. – 528 с.
10. *Шевчук В. О.* Прообразність у баченні Г. Сковороди / В. О. Шевчук // Муза Роксоланська : Українська література XVI – XVIII століть : у 2 кн. – К. : Либідь, 2005. – Книга друга: Розвинене бароко. Пізнє бароко. – С. 595–607.
11. *Шевчук В. О.* Сад. Драматична композиція за творами Григорія Сковороди / В. О. Шевчук // Жовтень. – 1972. – № 11. – С. 54–82.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2011

Прийнята до друку 30.11.2011

**BAROQUE DIALOGUE OF CULTURES
(FROM 16TH CENTURY TO PRESENT)**

Daria LUKYANENKO

*Mykolaiv State Agrarian University,
Ukrainian Study Department,
9 Paryzka Komuna Str., Mykolaiv, Ukraine, 54055,
svet-daria@mail.ru*

The offered survey is dedicated to the determination of intertextual connections between Ukrainian and Polish baroque literature. The existence of baroque dialogue of cultures, formed into reminiscence, thematic parallels and artistic translation as essential way of reception, is proved on the basis of works of literature by Sebastyan Klenovych, Grygoriy Skovoroda and Valeriy Shevchuk.

Key words: baroque, reminiscence, interpretation, artistic translation, reception, book learning.

**БАРОЧНЫЙ ДИАЛОГ КУЛЬТУР
(ОТ XVI ВЕКА ДО НАШЕГО ВРЕМЕНИ)**

Дарья ЛУКЪЯНЕНКО

*Николаевский государственный аграрный университет,
кафедра украиноведения,
ул. Парижской коммуны, 9, Николаев, Украина, 54055,
svet-daria@mail.ru*

Предложенная статья посвящена установлению интертекстуальных связей украинской и польской барочной литературы. На материале произведений Себастьяна Кленовича, Григория Сковороды и Валерия Шевчука доказано существование барочного диалога культур, оформленного в реминесценции, тематические параллели и художественный перевод как особенный способ рецепции.

Ключевые слова: барокко, реминесценции, интерпретация, художественный перевод, рецепция, книжность.